

Málfræðiglósur

Öll orð í íslensku skiptast í 3 megin flokka:

fallorð

Fallorðin eiga það sameiginlegt að þau **fallbeygjast** og hafa bæði **kyn** og **tölu**.

Föllin eru **nf. þf. þgf. ef.**

Fallorðin skiptast í **nafnorð, lýsingarorð, töluorð, greini** og **fornöfn**

Fornöfnin (fn) skiptast í 6 flokka:

Ábendingarfn. (áfn)

-sá
-þessi
-hinn

(óákv. áfn.)

-sjálfur
-samur
-slíkur
-þvílíkur
(má flokka ófn)

Spurnarfn. (sfn)

-hver
-hvor
-hvaða
-hvílíkur

Afturbeygtfn. (afn)

-sig
-sér
-sín

Persónufn. (pfn)

(1.p) ég
(2.p) þú
(3.p) hún
(3.p) hann
(3.p) það

Eignarfn. (efn)

-minn
-þinn
-sinn
-vor

Óákveðin fn. (ófn)

Annar, fáeinir,
enginn, neinn,
ýmis, báðir,
sérhver, hvorugur,
sumir, hver, (og)
einn, hvor, (og)
nokkur, einhver.
Annar hvor, annar
hver, annar
tveggja, hvor
tveggja, allur.

sagnorð

óbeygjalegorð

samtengingar
forsetningar
atviksorð
upphrópun
nafnháttarmerki

fallorðin Fornöfn (fn):

- fornöfn eru fallorð sem **koma** oftast **í staðinn fyrir** nöfn eða **nafnorð** til að komast hjá endurtekningum. Þau **fallbeygjast** eins og önnur fallorð og eru til í eintölu og fleirtölu. **Þau bæta hvorki við sig greini né stigbreytast.**

fallorðin Nafnorð (no):

- Skiptast í **sérnöfn** og **samnöfn**
- Nafnorð hafa **fast kyn**; karlkyn, kvenkyn eða hvorugkyn.
- Einstaka nafnorð er til í **tveimur kynjum**, t.d. orðin regnskúr (kk. og kvk.) og jógúrt (hk. og kvk.).
- Sum nafnorð eru aðeins til í eintölu (ánægja, fólk, mjöl og reiði) en önnur aðeins í fleirtölu (dyr, jól, skæri, buxur og börur).
- Nafnorð geta beygst með ýmsum hætti. Til þess að átta sig á beygingunni er mikilvægt að þekkja **kenniföll orðanna**. Kenniföll eru skráð í orðabókum.
- **Kenniföll eru þrjú; nefnifall og eignarfall eintölu og nefnifall fleirtölu**. Í orðabók eru kenniföll orðsins hestur skráð á eftirfarandi hátt: hestur, -s, -ar.
- Nafnorð sem **enda á samhljóða í eignarfalli eintölu** eru sögð hafa **sterka beygingu**, t.d. orðið hestur.
- Nafnorð sem **enda á sérhljóða í öllum föllum eintölu** eru sögð hafa **veika beygingu**, t.d. orðið hani. Þau eru **eins í öllum aukaföllum í eintölu en enda á -na í eigarfalli fleirtölu**.

no með **sterka** beygingu:

hest <u>ur</u>	hest <u>ar</u>
hest	hesta
hesti	hestum
hests	hesta

no með **veika** beygingu:

hani	han <u>ar</u>
hana	hana
hana	hönum
han <u>a</u>	hana

Stofn nafnorða:

finnst í **þf./et.** (um hest)

fallorðin Lýsingarorð (lo):

- Lýsingarorð **beygjast í föllum** eins og nafnorð og geta verið í **kvenkyni, karlkyni eða hvorugkyni**
- Þau eru einu fallorðin sem **geta stigbreyst**. Stigin nefnast: **frumstig, miðstig og efsta stig**.

Regluleg beyging – stofninn er alltaf sá sami:

feitur	feitari	feitastur
feginn	fegnari	fegnastur
grunnur	grynnri	grynnstur

Óregluleg beyging – mismunandi stofnar:

gamall	eldri	elstur
góður	betri	bestur
margur	fleiri	flestur

- **Nokkur** lýsingarorð eru **óbeygjanleg** og **enda alltaf á -a eða -i**, t.d. aflvana, andvaka, gjaldþrota, miðaldra, handlama, sammála og hugsi.
- Lýsingarorð hafa **bæði sterka og veika beygingu** og fer beygingin eftir stöðu þeirra í setningu.

- **Veik beyging** lýsingarorða **endar á sérhljóða í öllum föllum eintölu annars** er beygingin **sterk**.

veik beyging

rauð•i hesturinn
 rauð•a hestinn
 rauð•a hestinum
 rauð•a hestsins

sterk beyging

rauð•ur hestur
 rauð•an hest
 rauð•um hesti
 rauð•s hests

Stofn: finnst í kvk/nf/et!

***hún er....** stór, löng, smá o.s.frv.

fallorðin Töluorð (to):

- töluorð eru **fallorð sem tákna tölu eða röð**.
- töluorð sem **tákna tölur nefnast frumtölur** (einn, tveir, þrír ...)
- töluorð sem **tákna röð nefnast raðtölur** (fyrsti, annar, þriðji ...)
- töluorð **fallbeygjast** og **fyrstu fjórar** tölurnar **beygjast í kynjum**. Þau **bæta hvorki við sig greini né stigbreytast**.

Ýmis orð sem tákna upphæð eða fjölda tilheyra öðrum orðflokkum en töluorðum:

- nafnorð: tugur, tylft, helmingur, þrenning og hundrað
- lýsingarorð: þrítugur, nírræður og fjórfaldur
- atviksorð: tvisvar, þrisvar, tvívegis og þrívegis

fallorðin Greinir (gr):

- greinir er **aðeins eitt orð** þ.e. **hinn !!**
- greinir gerir nafnorð ákveðin.
- hann er til í **kvenkyni, karlkyni** og **hvorugkyni í eintölu og fleirtölu**.
- hann er **oftast notaður viðskeyttur** og telst þá ekki sérstakt orð.

*karlkynsorð
 m greini*

*kvenkynsorð
 m greini*

*hvorugkynsorð
 m greini*

- maður • inn
- mann • inn
- manni • num
- manns • ins

- kona • n
- konu • na
- konu • nni
- konu • nnar

- barn • ið
- barn • ið
- barn • inu
- barns • ins

Smáorð / óbeygjanleg orð

smáorðin Samtengingar (st):

- samtengingar **tengja saman einstök orð, orðasambönd eða setningar.**
- samtengingar eru til **einyrtar**, þ.e. eitt orð, eða **fleiryrtar**, þ.e. tvö orð eða fleiri.

Einyrtar:

Hann er stór **og** sterkur.

Ég fer í sund **eða** á skíði um helgar.

Fleiryrtar:

Hann vill **hvorki** tala við mig **né** þig.

Ég fer **annaðhvort** í bío **eða** á tónleika á morgun

- samtengingar skiptast í **aðaltengingar** eða **aukatengingar** (þær sem eru **notaðar** til að **tengja aukasetningar við aðalsetningar** sínar).

aðaltengingar:

en, heldur, enda, og, eða, ellegar

bæði ... og, hvorki ... né, annaðhvort ... eða,

hvort ... eða, ýmist ... eða.

aukatengingar:

að, sem, ef, nema, þegar, meðan, hvort.

Ég held [að þetta sé vitleysa].

Hún spurði [hvort leikurinn væri búinn].

smáorðin Forsetningar (fs):

- forsetningar **standa oftast á undan fallorði** og **ákveða fall þess**, þ.e. eru **fallvaldar**.
- forsetningar stýra fallorðum í **aukaföll**, þ.e. *þolfall, þágufall og eignarfall*, (nefnifall kallast aðalfall).

Stýra þolfalli:

um, í, á, yfir, undir,
með, eftir, við, fyrir,
gegnum, kringum,
fram, út, upp, niður

Stýra þágufalli:

frá, af, í, úr, undan,
að, samkvæmt, hjá,
ásamt, handa,
gegn, gegnt,
meðfram

Stýra þolfalli og

þágufalli:
á, eftir, fyrir, í, með,
undir, við, yfir, að

Stýra eignarfalli:

til, án, auk, meðal,
milli, vegna

smáorðin Atviksorð (ao):

- atviksorð **standa** oftast með **sögnum (so)**, **lýsingarorðum (lo)** eða **öðrum atviksorðum (ao)**. Þau **ákveða nánar hvar, hvert, hvernig, hvenær og hve oft** eitthvað er gert eða gerist.

Dæmi: Drengurinn er inni. Þetta gengur vel. Stúlkan kom seint.

- atviksorð **geta** gegnt **hlutverki forsetningar** þegar þau **standa með fallorði** og **stýra falli þess**.
- atviksorð eru **óbeygjanleg** orð en **einstaka** þeirra **geta stigbreyst** (t.d. orðin vel og illa).

Dæmi: Þú gerir þetta vel, þau gera þetta betur.

Helstu flokkar atviksorða:

- **Háttaratviksorð:** vel, illa, svo, svona, þannig, sæmilega, (hvernig) afar, lítt ...
- **Staðaratviksorð:** heim, hérna, hér, þarna, þar, upp, niður, (hvar/ hvert) hingað, fram, inn, út, víða ...
- **Tíðaratviksorð:** nú, þá, lengi, aldrei, alltaf, bráðum, áður, (hvenær) stundum, ávallt, ætíð ...
- **Áhersluatviksorð:** mjög, frekar, ofsalega ... (stendur með öðrum ao. eða lo.) (magn)
- **Spurnaratviksorð:** hvar, hve, hvenær, hvert, hví, hvernig, (spurning) hversu ...
- **Neitun** ekki, eigi, aldrei ...

Atviksorð eða lýsingarorð??

Þegar vafi leikur á hvort um lýsingarorð eða atviksorð er að ræða *má oft skera úr um það með því að **setja orð sem endar á -lega í stað vafaorðsins**. Ef það er hægt er orðið atviksorð.*

Hann kemur fljótt.

Við breytum því og segjum: Hann kemur fljót/lega. Hér er **fljótt** því **atviksorð**. Einnig má hugsa um það **hvað það er** sem verið er að lýsa eða skýra: Stúlkan er **glæsileg**. – Stúlkan gengur **glæsilega**. Í fyrra tilfallinu er það stúlkan sem er glæsileg = **lýsingarorð**, en í síðara tilvikinu er það göngulag hennar sem er glæsilegt (eða sögnin að ganga) = **atviksorð**.

Atviksorð

Stúlkan syngur hátt.

Stúlkurnar syngja hátt.

Lýsingarorð

Fjallið er hátt.

Fjöllin eru há.

***smáorðin* Nafnháttarmerki (nhm) og Upphrópun (uh):**

Nafnháttarmerki (nhm):

- **Aðeins eitt orð**, þ.e. **að** á undan **sögn í nafnhætti**.
- Hefur stundum svipað hlutverk og samtenging.

*Gaman er **að** lesa.*

*Hann reyndi **að** hugsa.*

*Vertu ekki **að** skrifa.*

*Hann hætti við **að** fara.*

Upphrópun (uh):

- **Orð** sem *kallað er upp og lýsir t.d. gleði, undrun, ótta eða hræðslu.*

Dæmi: hæ, hó, æ, ó, ú, jú, uss, nei

Sagnorð

Merkingarleg einkenni: Sagnorð eða sagnir tákna það sem gerist eða gerðist og því er oft sagt að þær lýsi atburðum. *Dæmi: Myndin datt á gólfið.*

Sumar sagnir tákna þó frekar ástand en atburð og lýsa því sem er eða var.

Dæmi: Stúlkan svaf lengi dags.

Setningarleg einkenni: Sumar sagnir **taka með** sér **fallorð** og **stjórna falli** á því. Þær kallast **áhrifssagnir**.

Dæmi: Þú skarst kökuna (þf.).

Hann lagði bílnum (þgf.).

Beygingarleg einkenni: Sagnir **beygjast í tíð, persónu, tölu, hætti og mynd**.

Persóna og tala sagnorða

- sagnir hafa tvær tölur, eintölu (et) og fleirtölu (ft)

- 1.pers. ég við
- 2.pers. þú þið
- 3.pers. hann þeir
hún þær
það þau

- orð sem ákveða persónu sagna standa alltaf í nefnifalli (nf).
- ópersónulegar sagnir - sumar sagnir eru alltaf eins þ.e. í 3.pers. eintölu. Þær beygjast ekki eftir persónum.

t.d. mig *minnir*, þig *minnir*, þau/hann *minnir*, þá/ykkur *minnir*.

Persónulegar sagnir taka með sér **frumlag í nefnifalli**. Sögn í persónuhætti stendur ýmist í 1., 2. eða 3. persónu, eintölu eða fleirtölu eftir því hvert frumlagið er.

ég les	ég kvíði fyrir	ég hlakka til	ég borða
þú lest	þú kvíðir fyrir	þú hlakkar til	þú borðar
hann les	hann kvíðir fyrir	hann hlakkar til	hann borðar

við lesum	við kvíðum fyrir	við hlökkum til	við borðum
þið lesið	þið kvíðið fyrir	þið hlakkið til	þið borðið
þeir lesa	þeir kvíða fyrir	þeir hlakka til	þeir borða

Ópersónulegar sagnir nefnast ópersónulegar vegna þess að þær **breytast ekki þótt breytt sé um persónu og tölu í frumlaginu. Ópersónulegar sagnir standa alltaf í 3. persónu eintölu** hvert sem frumlagið er. Þær taka með sér frumlag í **þolfalli** eða **þágufalli**.

mig langar	mig vantar	mér finnst	mér þykir
þig langar	þig vantar	þér finnst	þér þykir
hann langar	hann vantar	honum finnst	honum þykir
okkur langar	okkur vantar	okkur finnst	okkur þykir
ykkur langar	ykkur vantar	ykkur finnst	ykkur þykir
þá langar	þá vantar	þeim finnst	þeim þykir

Tíðir

Tíðir sagna eru **tvær**; **nútið** og **þátíð**. *Nútið: ég les* *þátíð: ég las*

Nútið:

ástand

það sem gerist aftur og aftur

það sem stendur yfir

það sem er ókomið

Tumi er köttur.

Ég syndi oft.

Ég horfi á sjónvarp.

Ég fer á morgun.

Þátíð:

það sem er liðið

Ég horfði á sjónvarp.

Sjálfstæðar / ósjálfstæðar sagnir.

Sjálfstæð sögn stendur sjálfstæð eða segir fulla hugsun ásamt orði sem ákveður persónu hennar.

t.d. Barnið grætur (sjálfstæð)

Barnið er að gráta (ósjálfstæð)

- **Áhrifssögn (andlag)**

Ef sögnin stýrir því að fallorðið fyrir aftan er í aukafalli (þf., þgf., ef) þá er hún áhrifssögn. Fallorðið fyrir aftan verður þá andlag.

- **Áhrifslaus sögn (sagnfylling)**

Sagnir sem ekki taka með sér andlag eru áhrifslausar. Fyrir aftan þær er þá orð sem stendur í nefnifalli (nf) og stýrir því sögnin ekki falli orðsins. Orðið fyrir aftan (í nf.) er þá sagnfylling en ekki andlag. Þess vegna er sögnin áhrifslaus.

Aðalsögn / hjálparsögn

Ef aðeins **ein sögn** er í setningu er hún **aðalsögn**! En ef sagnirnar eru **tvær**, er **önnur hjálparsögn**! Þær þurfa þó ekki að standa hlið við hlið. **Hjálparsögn er í persónuhætti** en stendur með aðalsögn sem er ekki í ph. heldur í nafnhætti eða lýsingarhætti!

Algengustu hjálparsagnirnar eru; **hafa, vera, verða** og **munu**.

Ég mun lesa bókina.

Mun er þarna hjálparsögn með aðalsögninni *lesa*.

Myndir sagna

Myndir sagna eru þrjár, germynd (gm), miðmynd (mm) og þolmynd (þm).

Germynd: athyglin beinist að geranda (er ósamsett í nt. og þt.)

Miðmynd: -st bætist við myndina. Til að finna mun á mm/gm er gott að skipta um persónu því í mm er -st ending í 1.2. og 3. persónu, þ.e. alltaf óbreytt, en ekki í germynd.

Þolmynd: sagt frá því sem einhver verður fyrir (þolandi).

Hættir sagna

Hættir sagna eru 6 og skiptast í tvo yfirhætti; persónuhætti og fallhætti

Persónuhættir:

- **Framsöguháttur (fh)** bein fullyrðing eða bein spurning. d. Kom Jón? Jón kom í gær. framsöguháttur er til í persónum, tölum, tíðum og myndum.
- **Viðtengingarháttur (vh)** lætur í ljós eitthvað skilyrðisbundið, hugsanlegt, mögulegt, ósk eða bæn. d.: Ég kæmi. Skyldi hann trúa. Til að þekkja viðtengingarhátt er gott að nota samtenginguna *þótt / þó að...*
- **Boðháttur (bh)** lætur í ljós boð eða skipun. Bara til í 2. pers. et. og ft. í nútíð. d.: far þú – farðu / kom þú- komdu

Fallhættir:

- **Nafnháttur (nh)** er nafnorðsmynd sagnarinnar, orðið **að** stendur oft fyrir framan sögnina.
- **Lýsingarháttur nútíðar (lh.nt)** endar alltaf á *-andi* d.: sitjandi, gangandi.
- **Lýsingarháttur þátíðar (lh.pt.)** hefur oft hjálparsagnirnar *hafa, vera, verða*. Er til í öllum persónum og báðum tölum.

Veikar /sterkar sagnir

Veikar sagnir hafa veika beygingu og mynda þátíð með endingu.

d.: (ég) skrifaði **-aði**
heyrði **-ði**
sleikti **-ti**
renndi **-di**

endingarnar eru sem sagt: -aði, -ði, -ti og -di í 1. p. et. þt.

Sterkar sagnir eru endingarlausar í 1.p. et. þt. Þær mynda **þátíð** með **hljóðbeytingu**.

d.: (ég) bauð (að bjóða)
fór (að fara)
bað (að biðja)

Kennimyndir sagna

Kennimyndir veikra sagna.

Veikar sagnir hafa **þrjár** kennimyndir:

1. km **nafnháttur** (nh., hjálparorðið að)
2. km **framsöguháttur** (fh) **í þátíð** (þt)
3. km **lýsingarháttur þátíðar** (lh.þt., hjálparorð -ég hef-)

dæmi:

1.kennim. nh. skrifa	2.kennim. fh.þt. (ég) skrifaði	3.kennim. lh.þt. (ég hef) skrifað
-----------------------------------	---	--

Kennimyndir sterkra sagna

Sterkar sagnir hafa **fjórar** kennimyndir.

- 1.kennim. **nafnháttur** (nh)
- 2.kennim. **framsöguháttur** (fh) 1.pers. et. þt.
- 3.kennim. **framsöguháttur** (fh) 1.pers. ft. þt.
- 4.kennim. **lýsingarháttur þátíðar** (lh.þt.)

Dæmi:

1.kennim. nh (að) fara	2.kennim. fh.1.p. et. þt.(ég) fór	3.kennim. fh.1.p. ft. þt.(við) fórum	4.kennim. lh.þt.(ég hef) farið
-------------------------------------	---	--	---

Blandaðar sagnir: *núpálegar eða ri- sagnir:*

Kennimyndir núpálegra sagna

Núpálegar sagnir eru **10**; eiga, mega, unna, kunna, muna, munu, skulu, vilja, vitja, þurfa !

Nútið þeirra mynduð á sama hátt og þátíð sterkra sagna! **Kennimyndir** þeirra eru **fjórar**, í stað **þt.2.km.** hafa þær **nt!**

Dæmi:

1.kennim. nh (að) að kunna	2.kennim. fh. nt. 1.p.et.(ég) ég kann	3.kennim. fh. þt. 1.p.et.(ég) ég kunni	4.kennim. lh.þt. (ég hef) ég hef kunnað
---	---	--	--

kennimyndir ri- sagna

Ri-sagnirnar eru **4**; **gróa, róa, snúa og núa.**

Þátíð þeirra er mynduð með viðskeytinu -ri og kennimyndir þeirra eru **þrjár**.

Dæmi:

1.kennim.
nh (að)
að **snúa**

2.kennim.
fh.**þt.**1.p.et.(ég)
ég **sneri**

3.kennim.
lh.þt. (ég hef)
ég hef **snúið**

Afleiddar myndir sagna.

Kennimyndir eru frumhlutar sagna sem aðrar beygingarmyndir eru dregnar af = **afleiddar myndir!**

Af **1.km** eru allar sagnir í **nt.** myndaðar.

Af **3. km. sterkra** og **núpálegra** sagna myndast t.d. **viðtengingarháttur þátíðar.**

Dæmi:

fara
ég **fer**
þú **ferð**
hann **fer**
við **förum**
þið **farið**
þeir **fara**

fór
þú **fórst**
hann **fór**
hún **fór**
það **fór**

fórum
þið **fóruð**
þeir **fóru**

farið

þótt ég **fari**
þótt þú **farir**
þótt hann **fari**
þótt við **förum**
þótt þið **farið**
þótt þeir **fari**

þótt ég **færi**
þótt þú **færir**
þótt hann **færi**
þótt við **færum**
þótt þið **færuð**
þótt þeir **færu**

farðu – farið
farandi